

Ilmiy rahbar: Sharipova Nigina DJo'rakulovna
Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti o'qituvchisi
Xamidov Shaxzod Sherzodovich
Samarqand Iqtisodiyot va Servis institute FIT 121-guruh 3-kurs
Talabasi

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MARKAZIY BANKNING HUQUQIY ASOSLARI, MAQSADI, VAZIFALARI

Annotatsiya: Mazkur maqolamizda O'zbekiston respublikasi Markaziy bank faoliyatining huquqiy asoslari va maqsad vazifalari bu borada olib borilayotgan islohotlar xususida so'z boradi.

Kalit so'z: Markaziy bank, bank faoliyati, tijorat banklari, kredit, omonat.

Markaziy bank – mamlakatdagi narx darajasi, bank tizimining barqarorligi hamda to'lov tizimining barqaror faoliyati uchun mas'ul bo'lgan muassasadir. Buning uchun pul-kredit siyosatini olib boradi, tijorat banklar, to'lov tashkilotlar, hamda bir necha nobank kredit tashkilotlar (MKT, lombardlar va boshqalar) faoliyatini litsenziyalaydi, tartibga soladi va nazorat qiladi.

Markaziy bank tijorat banklarining amaliyotlarini amalga oshirish, ya'ni jismoniy va yuridik shaxslarga qarz berish, ularga valyuta ayirboshlash xizmatlarini ko'rsatish, shuningdek uchinchi shaxslarga moliyaviy yordam ko'rsatish, banklar kapitallari va boshqa yuridik shaxslarning ustav fondlarida ishtirok etish huquqiga ega emas.

Markaziy banklarning rivojlanish tarixi shuni ko'rsatadiki, ularning kelib chiqishi xususiy banklarga berilgan imtiyozda, ya'ni pul bosib chiqarishda (pul emissiyasi) namoyon bo'lgan.

Iqtisodiy rivojlanishning dastlabki bosqichlarida markaziy (emitent) va tijorat banklari o'rtasida farq bo'lmagan, lekin pul-kredit tizimi rivojlangan sari bir necha yirik tijorat banklarida banknot emissiyasini markazlashtirish jarayoni yuz bergan, natijada banknotlarni chiqarish monopoli bitta bankka tegishli bo'lib qolgan.

Markaziy banklarning paydo bo'lishi XIX asrning o'rtalariga va XX asrning boshlariga to'g'ri keladi, chunki bu davrda ko'pchilik hukumatlar muomaladagi pul masalasini nazorat qilish muayyan banklar bo'yida bo'lishni qonunlashtirgan.

Markaziy bank birinchi marta qayerda va qachon paydo bo'lganini aytish qiyin. Ayrim iqtisodchilar markaziy bankning vazifalarini birinchi bo'lib bajargan bankning tashkil topgan sanasi deb hisoblaydilar. Bu mezonga Riksbank (Shvetsiya banki bo'lib, 1668-yilda tashkil etilgan) mos keladi. Angliya banki 1694-yilda tashkil topgan. Fransiya banki esa 1800-yilda.

An'anaga ko'ra, markaziy bankning 4 ta asosiy vazifasi bor. Markaziy bank:

a) mamlakatning emission markazi, ya'ni banknotlar chiqarishning monopoli huquqiga ega;

b) banklar banki, ya'ni kompaniya va muassasalar bilan emas, balki asosan ushbu mamlakat banklari bilan operatsiyalarni amalga oshirishi: milliy kredit tizimini zarur standartlash va professionallik darajasini saqlagan holda ularning kassa zaxiralarini qonun bilan belgilangan miqdorda saqlash, ularga kredit berish (oxirgi instansiya kreditori), nazorat qilish;

v) mamlakatning asosiy hisob-kitob markazi. Bu degani, boshqa banklar o'rtasida o'zaro talablari va majburiyatlarining zachyoti (kliring) asosida naqd pulsiz operatsiyalarini amalga oshirishda vositachi vazifasini bajaradi;

g) pul-kredit siyosati orqali iqtisodiyotni tartibga soluvchi organ.

Tartibga solish funksiyasi - pul muomalasini tartibga solishdir. Bunga naqd va naqdsiz pul emissiyasini kamaytirish yoki ko'paytirish va diskont siyosati, minimal zaxiralar siyosati, ochiq bozor, valyuta siyosati orqali erishiladi.

Nazorat funksiyasiga bankning bank tizimi tarkibining sifat talablariga muvofiqligini aniqlash kiradi, ya'ni kredit muassasalarini milliy bank bozoriga qabul qilish tartibi. Bundan tashqari, bunga kredit muassasalari uchun zarur iqtisodiy koeffitsientlar va me'yorlar ishlab chiqish hamda ularga amal qilishni nazorat qilish kiradi.

Iqtisodiy normativlar – Markaziy bank tomonidan belgilanadigan pul aylanmasini boshqarish va bank faoliyatini tartibga solish uchun normativlardir. Masalan, ularga majburiy zaxira me'yorlari, likvidlik koeffitsienti, kapitalning yetarliligi va boshqalar kiradi. Yevropa markaziy banki - yevro hududining markaziy banki hisoblanadi. 1998 yil 1 iyunda tashkil topgan. Uning shtab-kvartirasi (qarorgoxi) Germaniyaning Frankfurt-Mayn shahrida joylashgan. Uning boshqaruv organi tarkibiga Yevropa ittifoqiga a'zo bo'lgan barcha davlatlarning vakillari kiradi. Bank Yevropa ittifoqining boshqa organlaridan butunlay mustaqil.

Kapital tashkil etish shakliga ko'ra markaziy banklar quyidagilarga bo'linadi: davlat, aksioner, aralash.

Davlat markaziy banklarida kapital davlat hisobidan shakllantirilgan (masalan, bank tashkil etilgan paytida, Germaniya federal banki kabi, yoki Buyuk Britaniya va Fransiya Markaziy banki kabi, davlat, mavjud bo'lgan tijorat bankni milliy lashtirganidan keyin).

Aksionerlik markaziy banklarda kapital aksiyadorlar hisobidan shakllanadi (masalan, AQSh Federal zaxira tizimining kapitali tijorat aksiyadorlik banklar hisobidan shakllangan).

Aralash markaziy banklarda kapitalning bir qismi davlat tomonidan, qolgan qismi esa xususiy aksiyadorlar tomonidan shakllanadi (masalan, Yaponiya bankida davlat 55% aksiyalarga egalik qiladi).

Turli mamlakatlarda markaziy banklarning nomlari uchun turli atamalar ishlatiladi: markaziy, davlat, zaxira, milliy va boshqalar:

- “Milliy bank” nomi Abxaziya, Belarus, Gruziya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Moldova, Tojikiston, Ukraina va Shveysariyalarda qabul qilingan;
- “Markaziy bank” - Armaniston, Ozarbayjon, Eron, Rossiya, Turkmaniston, Turkiya va O'zbekistonda;
- “Xalq banki” – Bolgariya va Xitoyda;
- “Bank” nomining o'zi - Isroil (Isroil banki), Kanada, Litva, Latviya, Estoniya va Yaponiyada;
- yoki, Singapurning pul-kredit boshqarmasi, Avstraliya zaxira banki, AQSh Federal zaxira tizimi va boshqalar.
- O'zbekiston Markaziy bankining dastlabki nomi O'zbekiston SSR Davlat banki bo'lgan va O'zbekiston SSR Oliy Kengashi tomonidan 1991 yil 15 fevralda qabul qilingan «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi qonun asosida faoliyat ko'rsatgan.

• Soʻngra 1991 yil 30 sentyabrda Konstitusiyaga oʻzgartirishlar kiritilgach, Oʻzbekiston SSR Davlat banki Oʻzbekiston Respublikasi Davlat banki deb, 1992 yil 2 iyulda esa Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki deb nomlangan.

• **Markaziy bank quyidagi huquqlarga ega emas:**

- moliyaviy yordam koʻrsatish bilan shugʻullanish;
- tijorat faoliyati bilan shugʻullanish;
- uchinchi shaxslarga, shu jumladan Oʻzbekiston Respublikasi hukumatining majburiyatlari boʻyicha kafolatlar berish;
- banklar va boshqa yuridik shaxslarning kapitalida ishtirok etish, bunda valyuta birjasi kapitallaridagi ishtirok etish istisnodir.
- Markaziy bank Oʻzbekiston Respublikasi prezidentiga va Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatiga hisobot beradi.

• **Markaziy bankning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:**

- pul-kredit siyosati va valyuta siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish; valyutani tartibga solish va valyutani nazorat qilishni tashkil etish va amalga oshirish; bank tizimining barqarorligini taʼminlash, mikrokredit tashkilotlari va lombardlar faoliyatiga koʻmaklashish;

Oʻzbekiston Respublikasida toʻlov tizimlarining faoliyatini muvofiqlashtirish va taʼminlash; banklar, bank xoldinglari, mikrokredit tashkilotlari, lombardlar, valyuta birjasi va kredit byurolari faoliyatini litsenziyalash va tartibga solish;

- banklar, bank xoldinglari, mikrokredit tashkilotlari, lombardlar va kredit byurolarini nazorat qilish;

bank xizmatlari isteʼmolchilari huquqlarini himoya qilishni taʼminlash, aholi va tadbirkorlik subʼyektlarining moliyaviy savodxonligini oshirish;

- bank, pul-kredit statistikasi shakllantirish va eʼlon qilish;
- tashqi sektor statistikasi, shu jumladan toʻlov balansi, xalqaro investitsiya pozitsiyasi, Oʻzbekiston Respublikasining tashqi qarzlari, zaxiraviy aktivlari va valyuta kurslarini shakllantirish va eʼlon qilish;

- Oʻzbekiston Respublikasining xalqaro zaxiralarini boshqarish, hisobga olish va saqlash.

• **Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki** — Oʻzbekiston Respublikasining Markaziy banki Oʻzbekiston Respublikasining 1991-yil 15-fevralda qabul qilingan „Banklar va bank faoliyati toʻgʻrisida“ qonuniga muvofiq, mamlakatning Davlat banki sifatida tashkil etilib, 1992-yil 2-iyulda Oʻzbekiston Respublikasining Markaziy bankiga aylantirildi. Markaziy bankning faoliyati asoslari „Oʻzbekiston Respublikasining Markaziy banki toʻgʻrisida“gi qonunida belgilab berilgan. Markaziy bank oʻz sarf-harajatlarini oʻzining daromadlari hisobidan amalga oshiradigan, iqtisodiy jihatdan mustaqil yuridik shaxs boʻlib, davlatning mutlaq mulki hisoblanadi. Markaziy bankning asosiy vazifalari milliy valyutaning barqarorligini taʼminlash, monetar siyosatni hamda valyutani tartibga solish sohasidagi siyosatni shakllantirish, qabul qilish va amalga oshirish, respublikada hisob-kitobning samarali tizimini tashkil etish va taʼminlash, banklar faoliyatini tartibga solish va nazorat qilish. Oʻzbekiston Respublikasining rasmiy oltin-valyuta zaxiralarini, shu jumladan, kelishuv boʻyicha hukumat rezervlarini saqlash va boshqarish, davlat byudjetining kassa ijrosini Oʻzbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan birgalikda tashkil etishdan iboratdir. Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki ishiga uning oliy organi — Markaziy bank Raisi, uning oʻrinbosarlari va asosiy boʻlinmalar rahbarlaridan iborat Boshqaruv rahbarlik qiladi. Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisga hisob beradi. Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki oʻz vakolatlari doirasida qarorlar qabul qilishda mustaqil boʻlib, Oʻzbekiston Respublikasi hududida ijro etilishi majburiy boʻlgan normativ hujjatlar chiqaradi. Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki yagona markazlashtirilgan boshqaruv tizimi boʻlib, Qoraqalpogʻiston Respublikasi, viloyatlar markazlarida va Toshkent shahrida bosh boshqarmalarga ega. Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki huzurida alohida yuridik shaxs boʻlgan Axborotlashtirish Bosh markazi, Respublika Inkassatsiya birlashmasi, Davlat belgisi ishlab chiqarish birlashmasi, Respublika valyuta birjasi, bir necha ilmiy tadqiqot muassasalari va oʻquv

yurtlari faoliyat ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki valyutani tartibga solish va valyutani nazorat qilish davlat organidir. U o'zining balans hisobvaraqlarida oltin va boshqa qimmatbaho metallarni, naqd chet el valyutasini, chet el banklarida, xalqaro moliya tashkilotlarida hisob-varaqalar va depozitlarda bo'lgan chet el valyutasidagi qimmatbaho qogozlarni o'z ichiga olgan O'zbekiston Respublikasining xalqaro rezervlarini shakllantiradi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki O'zbekiston hududida qonuniy to'lov vositasi sifatida banknotlar va tangalar ko'rinishidagi pul belgilarini muomalaga chiqarishda mutlaq huquqqa ega bo'lib, naqd pulsiz hisob-kitoblar shakllari va qoidalarini, shuningdek, kassa operatsiyalarini amalga oshirish tartibini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki O'zbekiston Respublikasi Hukumatining bankiri, maslahatchisi va fiskal agenti (xazina vakili) sifatida ish tutadi, bank tizimi barqarorligini saqlab turish, omonatchilar va kreditorlarning manfaatlarini himoya qilinishini ta'minlash maqsadida banklarni litsenziyalaydi, faoliyatini nazorat qiladi, kredit uyushmalari hamda lombardlarning faoliyatini tartibga soladi, ularga o'z faoliyatini amalga oshirish uchun litsenziyalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sharipova N. D., Asadova S. D. THE ROLE OF BANKS IN THE MODERN MONETARY SYSTEM //Procedia of Theoretical and Applied Sciences. – 2023. – T. 6. – С. 55-62.
2. Шарипова Н.Д., Чориев Я.А. СТРАХОВАНИЕ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ //International Journal of Advanced Research in Education, Technology and Management. -2023-Т.2. - С. 92-99.
3. Sharipova N. D., Jurayev I. S. THEORETICAL FOUNDATIONS OF MONETARY POLICY// INTERNATIONAL JOURNAL OF INNOVATIONS IN ENGINEERING RESEARCH AND TECHNOLOGY. – 2023. -Т. 10. -С. 171-173.
4. Sharipova N. D., Aliboyev L.Sh. THE IMPORTANCE OF ANTI-INFLATIONARY POLICY AND INFLATION TRADING IN UZBEKISTAN// INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY JOURNAL FOR RESEARCH & DEVELOPMENT. -2023. -Т. 10. -С. 92-94.